

TISZABECSI GÁSPÁR ÖRÖKSÉGI PERE ÉS KÖNYVTÁRÁNAK SORSA

Kolozsvár város törvénykezési jegyzőkönyvéből az 1664—65. évekből néhány sornyi feljegyzést másoltam ki. E feljegyzések egy olyan perre vonatkoznak, amelynek mind a szereplők személye, mind pedig a pereskedés tárgya különös érdekességet tulajdonít. A felperes ugyanis Tiszabecsi Gáspár széki pap, a későbbi erdélyi református püspök, aki a maga és Tamás nevű öccse nevében idéztette perbe nagybátyjának: idősebb Tiszabecsi Pap Tamásnak, Kolozsvár kiváló elsőpapjának és kalotaszegi esperesnek özvegyét, Botrágyi Krisztinát, aki ekkor már Kovács János helybeli polgár özvegye volt. A per tárgyát idősebb Tiszabecsi Tamás hagyatékát képező könyvek kiszolgáltatása, valamint a tulajdonában volt ház el nem idegeníthetésének megállapítása képezte.

E törvényes eljárást különben még az örökösök anyja, Tiszabecsi István marosvásárhelyi esperes özvegye, Bánóczi Anna asszony az 1659. évben indította meg, úgy látszik azonban, hogy az időközben ismét e városra szakadt nehéz idők miatt a per folytatását néhány évig szüneteltetni kényszerültek.

A helyzet tisztánlátásához szükségesnek gondolom az itt megnevezett személyekkel közelebbről is megismerkednünk.

Bizonyosan a Bereg megyei Kaszon falu gyülekezetének volt lelkipásztora idősebb Tiszabecsi Gáspár,¹ akinek két fiáról: Tamásról és Istvánról van tudomásom. Mindkettejüket hazai, majd külső országokbeli akadémiákon folytatott tanulmányaik² bevégezése után Erdélyben helyezte el Keserői Dajka János püspök gondoskodása. Tamásról tudjuk, hogy már 1626-ban a kolozsvári eklézsia papja,³ mígnem Istvánról 1628-ból van adatunk, mint ugyanitt való második prédikátorról.⁴ Tamás, az idősebb testvér, a megnevezett időtől kezdve, egészen 1644-ben bekövetkezett haláláig megmaradt ezen az állomáshelyen. Jeles papja volt egyházának, kit a fejedelem is nagyra becsült. Érdemes voltát legjobban példázza idősebbik Rákóczi Györgynek a fejedelemasszonyhoz 1644. június 22-én Sárospatak-

¹ RMK 1125. és 1219.

² SpFüz. 1862: 563.

³ Lásd az Adattár I. kötetének cikkét.

⁴ Bethlen Gábor 1629. május 14-én kelt adománylevele, amellyel a kolozsvári ref. szászok imaházául rendeli az óvári pallatiumot. (A ref. egyházközs. levéltárában.)

ról intézett tudósítása: „Ugy értem, szegény Tamás uram Kolosvárat meg-halt volna, kin valóban szánunk; mi nem hisszük, ott olyan tanítót⁵ állathasson püspök uram.”⁶ Ő volt tehát az örökség-hagyó. Vagyoni állapotáról mindössze csak annyi ismeretes, hogy még 1629-ben Sándor Sebestyéntől 215 forintért megvásárolt a Király utcában Pajzsos István háza körül egy darab kertföldet. Úgy látszik azonban, hogy e föld szomszédságában lakóháza is volt, mert 1630-tól 1638-ig évenként itt rótták meg $\frac{3}{8}$ dicával, vagyis 4 frt 89 pénz adóval.⁷ Ekkor azután e házat és kertet hihetőleg eladta, mivel 1639-ben már mint Farkas utcai háztulajdonosra vetették ki az adót ugyanannyi rovatallal. Ez a ház azután Tiszabecsi halálát követően 1645-től kezdve még 1660-ban is az ő neve alatt tartatott nyilván.⁸ De amiként a törvénykezési jegyzőkönyv tudunkra adja: „üdvözült Tiszabecsi Tamás pap az D(omi)na Relictának csak életéig testálván az házat, holta után penig redeálna jure successorio az specificált ház D(omi)nus exponensre öccsével együtt.”⁹

E sorok is bizonyítják, hogy Tamás pap nem volt földhöz ragadt szegény ember, s ezért hihető, hogy könyvtára gyarapítására nemcsak idegen földeket járó diákkorában, hanem megállapodott férfikorában is áldozott. Maga is könyvszerető, tanult családból származott, amit az is bizonyít, hogy apjának, a kaszoni papnak, akadémiákon tanuló diák ajánlotta vitatkozását,¹⁰ ő maga pedig Erdélynek — Fehérvár után — legrangadóbb gyülekezetében lelkipásztoroskodván, nemcsak a Farkas utcai templom felépítésén, a kolozsvári református szászok részére való imaház szerzésén, hanem az egyetemes evangélikus és református egyházak egyesítésén is munkálkodott,¹¹ bizonyoságot téve a mindennapi képességen felülemelkedő, gondolkodó főről s magasabb szellemi színvonaláról. Mindebből biztosnak tart-hatjuk, hogy könyvtára is jóval értékesebb volt az akadémiai tanulmányok elvégzéséhez szükséges szakkönyvek sorozatánál.

Tamás testvéröccse: István pap kolozsvári szolgálatára vonatkozólag az 1628—32. évekből vannak adataink, azonban az 1635—40. esztendő-k folyamán a marosvásárhelyi lelkipásztorságban és a maroszéki meg gör-gényi egyházmegyék esperesi tisztségében találjuk.¹² Míg idősebb Tamás pap utód hátrahagyása nélkül hunyt el,¹³ addig Istvánnak két fia is maradt: egyik ifjabb Gáspár, előbb rettegi, majd széki pap, esperes és 1673. november 22-től egészen 1679. április 1-én bekövetkezett haláláig erdélyi refor-

⁵ Értsed: Lelkitanítót.

⁶ Szilágyi Sándor: A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése. 187.

⁷ A város tszéki jegyzőkönyve. 1629, 160, 164 és és 1630—38 évi dica-könyvek. (A kolozsvári állami levéltárban.)

⁸ 1639—60. évi dica-könyvek. (Uo.)

⁹ Törvénykezési jegyzőkönyv. (Idézeteimet itt részbeni átiratban kell közölnöm, minthogy nincsen lehetőségem az 1927-ben lemásolt szöveg összeolvasására.)

¹⁰ RMK III, 1125.

¹¹ Kvacsala János: Bisterfeld János Henrik halála. (Századok, 1891: 458—61.) — Herepei J.: A kolozsvári farkas-utcai templom 1638—47. évi felépítése. (Kézirat.)

¹² Benkó József: Transsilvánia. II, 573. és Névkönyv az Erdélyi Ev. Ref. Anya-szentegyház számára. 1891, VIII, IX, XII. lap.

¹³ 1628-ban egy, 1634-ben három leánya halt meg. (Unitárius egyháziak számadáskönyve az egyházközs. levéltárban.)

mátus püspök, másik pedig ifjabb Tamás, hasonlóképpen külsőországbeli akadémiákon tanult prédikátor.¹⁴

Kolozsvár törvénykezési jegyzőkönyvében 1664. október 10-éről keltezve, idősebb Tiszabecsi Tamás könyvtárára vonatkozólag az alábbi bejegyzést találtam: „Bácsi István és Szabó Gáspár hűtös polgárok jelentik, hogy december 8.-án néhai Kovács János özvegyénél Botrágyi Krisztinánál megjelentek tiszteletes Tiszabecsi Gáspár széki prédikátor tiltakozása ügyében: »Első tiltásomnak oka az, mivel üdvözült Bátyám Uram Néhai Tiszabecsi Tamás Pap, előbbi Ura fenn megnevezett Botrágyi Krisztina Aszszonynak, úgy testált volt, hogy mindennemű könyvei Tiszabecsi Tamás Pap holta után mind épen adattassanak ő kegyelmének meg nevezett Tiszabecsi Gáspár Pap Uramnak Öccsével együtt, melyeket mind ez ideig is (nem adta ki), jöllehet egynehányszor kérétté ez D(omi)nus exponens admoneáltatta is az Inc(usa)tat, hogy az testamentum szerént az könyvek megadattatának, melyről relatóriát is exhibeálja ő k(e)g(ye)lme.« Botrágyi Krisztina azt válaszolta, hogy a könyveket eddig is oda adta volna, sőt kínálta, de nem vitték el. Most kéri, hogy az özvegy tartozzék azokat avagy hit szerént, avagy katalogus szerént restituálni.» A per további halasztást szenvedve, a következő esztendő április 16-án Botrágyi Krisztina asszony azt „vallja továbbá, hogy ő a könyveket a veszedelmes időben, különösen a német présidium bejövetelekor a pincében eldugdosta, de gyámoltalan, szegény özvegy asszony lévén, nem oltalmazhatta, más városba kényszerítettven menni. Azokat az itteni B. Praedicator kezére bizta, hogy amig elhordatják, legyen gondviselésére. Ezzel ugyan nem tartozott, de keresztyéni indulatból megcselekedte. Így ha hiány van, annak csak a papok s Tiszabecsi Gáspár az oka, hogy miért nem vitették el a könyveket idejében.”¹⁵

Természetes, hogy a védekezés szavait nem kell a valóságban mindenben pontosan megfelelőnek tartanunk, mert hiszen a prokurátoroknak érdekük volt mindenképpen bebizonyítaniok, hogy megbízójuk javát hűségesen szolgálják, s ezért egy kis ferdítéstől cseppet sem riadtak vissza. Ennek ellenére annyit mégis megállapíthatunk, hogy a könyveket az 1644. évben elhunyt örökhagyó özvegye több mint két évtizeden keresztül magánál tartotta, mégpedig bizonyosan az örökösödés másik tárgyát képező Farkas utcai házban. Mi hasznát vette s hogyan gondozta? — nem tudhatom, bárha az a körülmény, hogy az esetleges hiány okát már eleve másra hárítja át, azt a gyanút kelti, hogy nagyon is jól tudott a könyvtár megfélejesítéséről, amely vagy az ő gondatlansága, vagy pedig a könyvek egy részének elidegenítése miatt következett be.

A pincébe történt eldugdosás idejét nem egyeztethetjük az egyesült török—tatar hadaknak 1658. évi szeptemberi, avagy Sejdi pasának 1660. májusi sanyargatása idejével, hiszen az ellenség ekkor nem juthatott be a várba, ellenben az 1661. s az ezt követő esztendőben a Kemény János támogatására Erdélybe jött Montecuccoli császári tábornoktól hátrahagyott

¹⁴ Tiszabecsi Gáspár 1650-ben Leydában, 1653-ban Franekerában, ugyanabban az évben Angliában s 1654-ben ismét Leydában; Tiszabecsi Tamás 1651-ben Frankfurtban, 1652-ben Utrechtben, majd Franekerában, 1653-ban Angliában, 1655-ben Heidelbergben s ugyanabban az évben Genfben tanult az egyetemen.

¹⁵ Törvénykezési jzvk. 164, 347.

másfél ezer főnyi őrség Kolozsvár várát megszállva tartotta. Kétségtelen helyzet, hogy e katonák a polgársággal éppen nem bántak kesztyűs kézzel, sőt gyakori volt a garázdálkodásuk, erőszakoskodásuk, fosztogatásuk. Hihetőleg ekkor távozott el Botrágyi Krisztina is a városból. A könyvekre való vigyázást állítólag az itteni prédikátorra bízta, aki ekkor Veresmarti Gáspár püspök volt. Lehetséges ugyan, hogy a meg nem nevezett lelkipásztor alatt mégsem őt, hanem a német megszállás előtt nemsokkal elhunyt Jenei István esperest, avagy Nagyari Benedek menekült váradi papot értette, minthogy a gondatlanság vádját az özvegy mégis aligha kente a még mindig életben levő derék püspökre, Jenei meg Nagyari pedig már amúgy sem tiltakozhattak semmiféle vád ellen. Elég az hozzá azonban, hogy — magának az özvegynek szavai szerint — Tiszabecsi Tamás pap könyvei között hiánynak kellett lennie.

E pereskedést olvasva, feltűnhetik előttünk, hogy az örökhagyó halála után hűsz esztendőnek kellett eltelnie, amíg a könyvek kiadása iránt a törvényes lépések megtétettek. Ennek okát keresve, arra gondolhatunk, hogy Tamás pap elhunytakor idősebbik unokaöccse még csak 17—18 esztendőes ifjú, akinek mind főiskolai, mind akadémiai tanulásához szükséges könyvek jó része hasonlóan jelesen képzett édesapja könyvtárából kikerülhetett, az új kiadású munkákat pedig amúgy is újonnan kellett megszereznie. Azután meg az ifjakkal tanulókorukbeli otthona Marosvásárhelyen volt, s ezért a könyveket oda kellett volna szállíttatniok. Lehetségesnek tartom azonban, hogy mindezeknél nyomósabb ok hátráltatta a könyvtár átvételét: talán valamelyes végrendeleti kikötés, a pályaválasztás megtörténte vagy a tanulmányok befejezése, avagy éppen a pappá avatás ténye!

Elég az hozzá, hogy Gáspárt, mint rettegi papot, 1657-ben szentelte fel Csulai György püspök. Azonban ugyanebben az évben történt ifjabb Rákóczi György csúfos lengyelországi kudarca, amely elmondhatatlan gyászt és pusztulást hozott egész Erdélyre. A következő évben azután reá szakadt a török büntető megtorlása, amelynek szörnyűséges csapásai ettől számítva éveken keresztül újra és újra megisméltődtek. Az időközben széki papságra megválasztott ifjú lelkipásztor eközben mégis nemegyszer kérhette nagynénjétől az őt és öccsét megillető könyvek kiadását, de az átadás mindig csak maradt. Okát keresve, csakis bebizonyíthatatlan vádakkal állhatnánk elő, minthogy a végtére mégiscsak megindított perre vonatkozó feljegyzések nagyon szűkszavúak. Kétségtelen, hogy az ország helyzete, lakóinak élet- és vagyonsbiztonsága sokáig nem javult, s ezért a mérhetetlen pusztulások közepette Gáspár papnak sem lehetett nyugodt érkezése a tudományos elmélyülésekre, s talán ez volt az oka annak a körülménynek is, hogy a könyvek átadása érdekében sokáig nem nyúlt erélyesebb eszközökhöz. Az 1659-ben megindított per 1664 őszén történt felújításának közvetlen okára azonban — azt hisszük — mégiscsak sikerült reá akadnunk.

Egy 1667. esztendőbeli hivatalos összeírás azt bizonyítja, hogy Tiszabecsi Nagy Gáspár széki első pap és esperestől 70 forint értékű összes bútorát és könyveit a Kőkényesdivel bejött rablók elrabolták. Minthogy Kőkényesdi betöréséről 1664 júliusában van emlékezet, ezért a széki rablásnak is ekkor kellett történnie.¹⁶ Tiszabecsit tehát a szenvedett nagy

¹⁶ Kádár József: Szolnok-Doboka vm. monographiája. VI, 414.

károsodás ösztökélhette az anyjától megindított pernek újra való felvételére. Feltevésünket megerősíti az a körülmény, hogy a perfolyamat első jegyzőkönyvi feljegyzéseire a rablás időpontját számítva, nem egészen három hónap múlva, 1664. október 7-én találunk rája. Sajnálatos helyzet azonban, hogy a következő esztendőre is áthúzódott törvény előtti eljárás eredményéről nem maradt semmi feljegyzés, bárha az a helyzet, hogy e pereskedés egyik tárgyát képezett Farkas utcai házát egy 1693-ból készült összeírás Tiszabecsi András nevében sorolja fel,¹⁷ bizonyítja, hogy a felpereseknek meg kellett nyerniök perüket, hiszen ekkor élő leszármazott csakis Gáspár vagy ifjabb Tamás fia lehetett, minthogy idősebb Tamás pap utód hátrahagyása nélkül hunyt el.

Ezek után csak az a nem csekély érdekességű kérdés maradna még megoldatlan, hogy vajon a pincében eldugdosott könyvek közül mennyi maradt meg: mit nem emésztett meg a nedvesség, a penész, s mit nem tulajdonítottak el avatatlan kezek?

Gáspár pap elrabolt, helyesebben talán feldúlt és tönkretett összes bútorainak és könyveinek értéke reánk maradt adat szerint mindössze 70 forintra becsültetett.¹⁸ Kétségtelen körülmény, hogy Erdélynek a Habsburg-uralom alá történt jutása előtti időben itt még mindig nagy értéke volt a pénznek. Így könnyen megérthetjük azt a helyzetet is, hogy például az 1656. évben Kolozsvárra hozott Apáczai Csere János iskolamester lakásának bebútorozása miképpen került ki 10 forint 10 pénz összegből!¹⁹ Nos tehát, ha netalántan Tiszabecsi Gáspárnak sem lett volna nagyobb értékű berendezése, abban az esetben a megsemmisült könyveknek körülbelül 60 forint értékűeknek kellett volna lenniök, tudjuk azonban, hogy a könyvek ára aránylag drágább volt a bútorokénál. Minthogy pedig Gáspár pap könyvtárának, maga szerzette kötetek mellett még az apja meg a nagyapja könyveinek legalábbis a fele mennyiségét kellett tartalmaznia, értékének illetéknéppen a megjelölt összegnél mégiscsak nagyobbak kellett lennie. Például említem meg azt a körülményt, hogy a maga szerezte könyvek között még a rablás után is megvolt az 1661. évre elkészült váradi bibliának egy példánya, amely jelenleg a magyarvalkói egyházközség tulajdonában van.²⁰ E kiadványról Tótfalusi Kis Miklós azt mondotta, hogy a bibliát „az előtt 10 v. 12 forinton, vagy fellyebb-is eladták”,²¹ sőt az olasztelki gyülekezet birtokában levő váradi bibliában olvasható bejegyzés szerint: „Ego Georgij N: Ajtaj. Constat flo.10. A: D. 1668 ult 9-bris mp.”²² Így tehát ebből az következnek, hogy ilyen árak mellett eredetileg csak alig egynéhány munkából állott volna Gáspár pap könyvtára, pedig ha tekintetbe vesszük, hogy a külsőországokbeli akadémiákról hazatérő ifjak közül nagyon sokan még 10—15 mázsa könyvet is hoztak magukkal,²³ akkor az

¹⁷ Dica-könyv. 1693, 62.

¹⁸ Kádár J. VI, 414.

¹⁹ Herepei J.: Apáczai Csere János kolozsvári tartózkodásának ismeretlen részletei. Páztortúz. 1925: 261. és Apáczai Csere János kolozsvári szállásai. Kolozsvár, 1959. 74—75. és Adattár II. köt.

²⁰ MKSZle 1912: 154. és Herepei J.: Adatok a RMK I. és II. kötetéhez. 15.

²¹ M. Tótfalusi K. Miklósnak ... Mentsége. Kolozsvár, 1902. 5.

²² Herepei J.: Levéltári adatok XVII—XVIII. szdbeli egyleveles nyomtatványokról. (E kötetben.)

²³ Herepei J. Bethlen Gábor kiválasztottjai. I, Szilvási K. Márton életrajza. 17. és Adattár I. köt.

előbbi megállapítással kapcsolatosan egészen más eredményre kell jutnunk. Hiszen ezek között nem egy hatalmas fóliánsnak kellett elfoglalnia a belső és külső értékbeli főhelyet, összevéve több száz forintba felnövelve magát az idegen országokban szerzett könyvek értékét. Eszerint ebből azt a következtetést kell tennünk, hogy Kökényesdi 1664. évi betörésekor Tiszabecsi Gáspár könyvtárának csakis egy része pusztult el, de e pusztulása mégis felkeltette az óhajt a bekövetkezett hiány kiegészítésére. A jámbor lelkű pap tehát ezért nyúlt a végső eszközhöz, ezért elevenítette fel a pert jogos örökségének birtokába való bocsátása iránt.

A kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában idősebb Tiszabecsi Tamás bibliotékájának két darabját találtam meg.²⁴ Az egyiknek bejegyzéséből megállapítható, hogy azt még Tamás pap ajándékozta el egy meg nem nevezett kalotaszegi prédikátornak, a másik könyvet pedig Tsalolczi Pastoris János Utrechből küldötte „Tisza Beczi Thamás urnak Atyjan(a)k a Krisztusban”. Bizonytalan tehát, hogy az utóbbi darab mikor kezdte el további vándorlásának folytatását? Tiszabecsi P. István könyvtárának egy darabja is előkerült ugyanonnan, de ezen nincsen semmi nyoma, hogy Gáspár püspök kezén is keresztülment volna, minthogy csak marosvásárhelyi meg debreceni könyvtulajdonosok neve található benne.²⁵

*

A fentiket bizonyos szempontból érdekesen egészíthetik ki egy 1680. évbéli — Tiszabecsi Gáspár nevével ellátott — aprónyomtatványról már régebben publikált észrevételeim.²⁶

A Magyar Könyvszemle 1912. évfolyamában Gulyás Pál egy tizsoros nyomtatványt ismertet, amelynek bemutatott hasonmása alá „A legrégebbi magyar gyászjelentés” meghatározást nyomatta.²⁷ E megjelölést azonban nemcsak meg kell kérdőjeleznünk, mint ahogyan az ismertetésben maga Gulyás is megtette, hanem az alábbi indokok alapján el is kell vetnünk. A nyomtatvány szövege ugyanis 1680 február 27.-éről keelve arról világosít fel, hogy Tiszabecsi Gáspár erdélyi református püspök 1679 április 1.-én meghalt s eltemettetett — az egykori kéziratos megjegyzés szerint — ugyanannak az esztendőnek április 7. napján. Ilyenképpen tehát éppen semmi értelme sem lehetett, hogy a gyászhirot a halálozás után eltelt tizenegy hónap múltával jelentsék! Hiszen a temetés utáni gyászistentiszteletet is az egyháznak már régóta meg kellett tartania, sőt 1679 június 4.-én már a püspökutódot is megválasztották Tofaeus Mihály fejedelmi udvari pap személyében.²⁸ Tekintettel azonban arra a körülményre, hogy ez a nyomtatvány eredetileg a magyaralközség tulajdonában levő váradi biblia táblájára volt beragasztva, ennél fogva tehát inkább valamelyes *exlibris*-félének kell tartanunk. Olyan *exlibris*-nek, amellyel az utódok az osztozás, vagy az ingóságok szokásos eladása alkalmával jelölték meg az elhunyt püspök könyvtárának darabjait. Ebben a feltevésünkben azután még az is meg-

²⁴ Könyvtári jelzésük: M. 76. és P. 249. volt.

²⁵ Könyvtári jelzése: X. 265. volt.

²⁶ Ld. EM 1939: 289.

²⁷ Magy. KvSze. 1912: 154. l. s mell.

²⁸ Koncz József: Tofaeus Mihály erdélyi ev. ref. püspök élete. Kolozsvár, 1893. 15.

erősít, hogy a kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában nem egy, csupán mozgó betűkből és nyomdai díszekből kieszedett és lenyomott XVII. századbeli exlibrist találtam (Prágai András, Gönczi Mátyás nevével)²⁹, sőt a XVIII. században többféle olyan könyvjegy is fordul elő, amelyet az ajándékul kapott nagyobb könyvadományok megjelölésére készítettett a kollégium a saját nyomdájában (Bethlen, Kendeffi, Wass grófok címerével és nevével).³⁰

²⁹ Herepei János: Könyvészeti tanulmányok. Kolozsvár, 1942. 56—59.

³⁰ A református kollégium exlibris-gyűjteményében voltak.